

Ужгородський державний університет
Юридичний факультет
Кафедра історії та теорії держави і права

Кошицький університет ім. П.-Й. Шафарика
Юридичний факультет
Кафедра історії держави і права

ЗАКАРПАТТЯ І ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА в 1945-1948 роках

Матеріали наукової конференції

*31 вересня — 2 жовтня 1999 року
Ужгород (Україна) — Кошице (Словаччина)*

Ужгород — Кошице
1999

Збірник праць
в 1945-1948 роках

ЗМІСТ

<i>Проф. Болдижар М.М.</i> Закарпаття у відносинах між Чехословаччиною та Радянським Союзом у роки другої світової війни. Радянсько-Чехословацький договір 29 червня 1945 року	5
<i>Доц. Лемак В.В.</i> Особливості політичного режиму Закарпатської України (1944-1945 рр.): деякі аспекти методології дослідження	15
<i>Доц. Палінчак М.М.</i> Ліквідація греко-католицької церкви у Східній Словаччині	19
<i>Асист. Васюта М.О.</i> Політичні партії як елемент політичної системи суспільства Закарпаття у 20-х роках	24
<i>Асист. Переш І.С.</i> Політико-правові погляди М.А.Балудянського	30
<i>Doc. JUDr. Mosný Peter.</i> Východiskové platformy československo-sovietskej zmluvy z júna 1945	41
<i>JUDr. Antalová Blažena.</i> Pozemkovo — vlastnícke vzťahy v najvýchodnejšej časti republiky v roku 1945	51
<i>JUDr. Vrana Vladimír.</i> Slovanská politika, Slovensko a Podkarpatská Rus z pohľadu E. Beneša	59
<i>JUDr. Sudzina Milan.</i> Pripojenie územia Podkarpatskej Rusi k Zväzu sovietskych socialistických republík	68
<i>JUDr. Štenpien Erik.</i> Inštitút opcie štátneho občianstva a Podkarpatská Rus po 2. svetovej vojne	81
Плідне співробітництво	90

Асист. І.Є. Переш

Політико-правові погляди М.А. Балудянського

Розглядаючи політико-правові погляди Закарпатської інтелігенції XVIII — першої половини XIX століття, не можна не звернути увагу на постать М. А. Балудянського – педагога, вченого, науковця та державного діяча.

Народився Михайло Андрійович Балудянський 26 вересня 1769 року в селі Вишня Ольшава Земплінського округу. Першу освіту здобув у гімназії католицького Міноритського ордену паулінів, де виявив себе як здібний учень і за державний рахунок був направлений для продовження навчання на філософський факультет Королівської академії в місто Кошиці.

Закінчив свою освіту Михайло Андрійович у Віденському університеті, де за два роки пройшов чотирирічний курс юридичного факультету і де познайомився з І.С.Орлаєм, який у подальшому відіграв значну роль у житті Балудянського.

Науково-педагогічна діяльність М.А. Балудянського почалась одразу ж після закінчення університету. У 1789 році він очолив кафедру політичних наук на новосформованому юридичному факультеті у Надьвараді, викладаючи поліцейське, фінансове право. Крім того, викладав на кафедрі історії, статистики, публічного і природного права, а також завідував бібліотекою Академії.

Період перебування Балудянського у Відні збігся із першими роками буржуазної революції у Франції. У Кошицях, Будапешті та інших містах у цей час поширюються ідеї буржуазної свободи і національної незалежності Угорщини, створюються перші масонські ложі, таємні читацькі гуртки та клуби, що об'єднують найбільш радикальних представників угорської інтелігенції. В цих колах перебував і Михайло Балудянський, де познайомився з працями Монтеск'є, Вольтера, Руссо та Гельвеція¹.

У 1790 році Михайло Андрійович стає членом гуртка плебейської інтелігенції Надьварада, часто їздить у Будапешт, де зустрічається з представниками плебейської інтелігенції, знайомиться з братами Казінціями та братами Славі, які пізніше очолили радикальний рух угорських яacobінців.

Прогресивність поглядів Балудянського призвела до того, що 19 квітня 1790 року на нього було написано донос дворянством із комітату Біхар, де зазначалося, що вчення, які він викладає, суперечать “законам Батьківщини і християнській релігії”². Балудянський був викликаний на допит, де заперечував висунуте проти нього обвинувачення. Його виправдали, але взяли під нагляд як політично небезпечну особу.

До кінця 1790 року М.А. Балудянський мав намір покинути Надьварад, бо за ним було встановлене стеження, крім того, він хотів знаходитись ближче до таких суспільно-політичних центрів, як Будапешт та Братислава.

Антиурядові настрої в Угорщині тим часом зростали. У 1793 році під керівництвом Ігнаца Мартиновича яacobінський рух перейшов до активної політичної боротьби: були створені дві організації – “Общество реформаторов” і “Общество свободы и равенства”.

М.А. Балудянський належав до другої організації, в яку входили і найбільш революційно настроєні представники інтелігенції. Члени товариства розповсюджували “Катехізис свободи” – програму, яка передбачала плани революційного перетворення Угорщини на основі ліквідації кріпосного права, республіканського устрою країни та національної незалежності угорського народу.

Передбачалося, що революція в Угорщині повинна пройти два етапи: на першому основою революції був союз дворянства і демократичної інтелігенції, на другому – інтелігенції і селянства. У відповідності з цим передбачалося, що на першому етапі комітати повинні завоювати національну свободу, а на другому – боротьба селянства повинна привести до буржуазних перетворень. Керівництво першим і другим етапами покладалось на яacobінську інтелігенцію³.

Балудянський був не тільки активним учасником таємної організації, але й одним із її керівників. Про це говорилося у таємному донесенні прокурора Надьварада Юрачкаї, в якому той звинувачував Балудянського у зв'язках із яacobінцями, та у матеріалах слідства у справі яacobінців, де зазначалось, що Балудянський брав участь в організації Мартиновича.

М. Балудянський значився у списку 45 головних учасників таємної організації, які підлягали арешту. Але завдяки виявленій обережності йому вдалося запобігти арешту, і на судовому засіданні він був повністю реабілітований. Проте залишався під суворим наглядом поліції і тому почав активно займатись науковою діяльністю, здав докторські екзамени і захистив у Будапештському університеті тези “из всех правовых и политических наук”.

Одночасно з докторськими тезами Балудянський подав до захисту дисертацію “Про зерносховища”, за яку у вересні 1797 року йому було присвоєно докторське звання, після чого він повернувся у Надьварад до попередньої педагогічної роботи, де з 1800 року стає заступником, а з 1802 – деканом юридичного факультету.

На початку XIX ст. М.А. Балудянський відновив зв'язки із І.С.Орлаєм, який на той час працював придворним лікарем в Росії і переконував Балудянського переїхати у Росію, оскільки “професори в Росії мають такі привілеї, як ніде в світі” (твердив, що діє за дорученням Новосельцева – президента Російської академії наук і довіреної особи монарха).

Отримавши офіційне запрошення через Орлая, Балудянський у серпні 1803 року звертається через Намісницьку раду до австрійського імператора із проханням дозволити йому виїхати в Росію. Імператор заборонив йому в разі виїзду повертатися знову в Угорщину.

У грудні 1803 року М. Балудянський покинув Надьварад, а в лютому 1804 року вступив на російську службу як професор Педагогічного інституту, де йому було доручено викладання політичної економії, енциклопедії права та дипломатії.

Після переходу в Петербурзький університет Михайла Андрійовича Балудянського у 1819 році було обрано ректором, а в 1828 році – почесним членом Петербурзького університету.

Разом з науково-педагогічною роботою Балудянський займався службовою діяльністю в різноманітних урядових установах, був автором багатьох проектів та праць з адміністративного, фінансового права, кредитних установ, місцевого управління та ін.

Переїхавши до Росії, Балудянський не міг обійти стороною коло реформ і як теоретик сам приглядався до них, а оскільки в Російській імперії неможливо було брати активну участь у процесі політичного будівництва не знаходячись на державній службі, то поступово пристосовується до неї і згодом його прізвище заносять у таблиці про ранги державних службовців⁴.

Через чотири місяці після переїзду Балудянського в Росію, на запрошення князя Лопухіна, що очолював Комісію по складенню законів з 21 жовтня 1803 року до 31 січня 1826 року, Балудянський вступив на службу до цієї установи і отримав призначення у другий відділ комісії, який керував законодавчою технікою господарства і фінансів Російської держави. Самі функції даної установи стверджували про її зв'язок з Міністерством фінансів.

Особливо зросла роль Балудянського, коли у 1808 році директором Комісії по складанню законів став Сперанський. Він розділив комісію на чотири відділи і включив до неї найліпших освітян з університетів, таких, як, наприклад, професор Якобі з Харкова⁵. Балудянського ж він призначив начальником четвертого відділу, де сконцентрувалась законодавча робота з питань державного і публічного права, а в 1809 році залучив Балудянського до розробки “Плана государственного преобразования”.

На цей час М. А. Балудянський розробив всі основні положення в галузі державного, поліцейського та фінансового права, а саме: “План и проект свода положений публичного права”; “Проект реорганизации министерств”; “Проект законов сельских”; “План законоположений полицейских” та ін.⁶

1 січня 1810 року, на прохання Сперанського, Гур'єв був призначений міністром фінансів, причому, в свою чергу, цим же числом був виданий наказ про зачислення Балудянського в дану канцелярію із збереженням за ним всіх попередніх посад. Наступного року Балудянського було висунуто в ранг коллезького радника та призначено кавалером ордена св. Володимира IV ступеня, що надавало право російським підданам у спадковості дворянства.

Балудянський користувався визнанням як у Росії, так і за кордоном. Про це свідчить той факт, що він став членом Вільного економічного товариства, у 1808 році був обраний почесним членом Ботанічного товариства в Альтенбурзі, в 1810 році – почесним членом Мінералогічного товариства, декілька разів обирався деканом юридично-філософського факультету Педагогічного і Головного Педагогічного інститутів.

1 лютого 1812 року Михайло Андрійович був призначений членом 5-го відділу Міністерства фінансів і одночасно отримав від імператора Олександра 3000 рублів⁷.

У Комісії по складанню законів Балудянському було також доручено розробити сільський статут і закони поліцейських, а членам комісії надавались окремі доручення, які виходили за межі законо-

давства, тобто за рамки прямого призначення комісії. Так, в одній із доповідей імператору Сперанський зазначив, що Балудянський протягом року повинен був розглянути декілька десятків казусних судових справ, які пройшли всі судові інстанції і не отримали задовільного рішення. Крім того, він був призначений членом Лифляндського комітету, що був створений для перегляду положення про селян.

З 1804 до 1812 р. Балудянським складений “Устав о гражданской службе”, а з 1809 до 1812 рр. — проект “Уложения и учреждения крестьян казенных и помещичьих”.

На велику увагу заслуговує його робота “Размышления о проекте учреждения правительственного Сената”.

Першу частину роботи Балудянський присвятив оцінці “Плана государственного преобразования” Сперанського. Балудянський передбачає створення, крім судового і урядового, законодавчий Сенат, через який повинні проходити всі закони і потім затверджуватися імператором. Крім імператора у законодавчий Сенат входять також Палата сенаторів і Палата представників. Верхня палата є аристократичною (принци крові, імперські сановники, єпископи тощо.). До нижньої палати входять представники від губернського дворянства, великих міст, Академії наук, університетів, духовенства, банків і великих промислових компаній. Обраними, на думку Балудянського, могли бути лише особи, що володіли власністю.

Велика роль Балудянського полягає у проведенні різного роду перетворень у галузі фінансового права, з рядом положень яких погодився уряд Олександра І.

У 1812 році через міністра фінансів Гур'єва Державній раді були передані три документи, складені М. А. Балудянським, із повним описом всієї фінансової адміністрації в Росії із часів Петра І до 1812 року з додатком таблиць про доходи і витрати царювання Олександра І.

Користуючись довірою Гур'єва, Балудянський розробляв для нього всі фінансові законопроекти, які імператор довіряв Гур'єву, а це дає підстави говорити про те, що Балудянський був автором фінансового плану 1816 року і автором проекту реформи села.

З 1822 року до 1825 року, будучи начальником Комісії по розробці законів, він розробив близько 70 пропозицій та проектів, які вносилися до Державної ради у справах, що надходили з урядового Сенату і міністерств. Всі ці проекти були розроблені Балудянським персонально, оскільки, за його твердженням, комісія складалася із одного редактора

Цімермана і декількох молодих редакторських помічників і писарів. У числі виконаних на цей час робіт він називає: “Положення про перебування Таврійської та Кавказької областей, Статут столичних дум, положення про чорноморських козаків, про половників, про азіатських невірників, про поміщицьких селян, які зсилаються по волі поміщиків до Сибіру” тощо.

У період з квітня 1822 року до 1825 року діяльність комісії проходила у трьох напрямках:

- 1) складання проектів уложень;
- 2) складання збірників і хронологічних реєстрів діючих законів;
- 3) справи, що розглядалися у Комісії за наказом Державної Ради.

По першому напрямку було складено нову редакцію Цивільного кодексу, який містив 53 глави; складено проекти торгового, вексельного, морехідного кодексів з додатком до них збірників діючих законів.

З другого розділу Комісією були розглянуті 30 тисяч указів (з 1649 до 1825 рр.), з яких 6 тисяч належали до цивільного, кримінального, торгового права і судочинства.

По третьому напрямку в Комісію надійшло 69 доручень Державної Ради, з яких опрацьовано 67. Серед них велика кількість належала складанню статутів, положень, правил та інструкцій. Найважливішими серед них були: проект статуту для управління столичних міст з додатком збірника законів, проект положення про поселенців Вологодської губернії, проект положення про Чорноморське військо, проект постанови про заслання поміщицьких селян до Сибіру та інші.

У 1822 році Балудянський склав “Проект положения о ссылке помещичьих крестьян в Сибирь”, в якому поділяв винних селян на дві категорії і в зв'язку з цим передбачав:

- 1) заслання кріпосних селян в Сибір за рішенням суду;
- 2) покарання селян за малозначні злочини;
- 3) переселення “невиправних” людей до Сибіру без суду по волі поміщиків.

Даний проект розглядався 13 серпня 1824 року в Державній Раді і не був схвалений на тій підставі, що містив “неудобні і важкі” положення для поміщиків.

У проекті “Об учреждении управления в губерниях” Балудянський висловлюється за істотні зміни в управлінні селом і прийнятті нового

положення, в якому були б передбачені “права і обов’язки селян, їх управління, поліція, суд, покарання, економічне управління казенних угідь”⁸.

6 грудня 1826 року у комітеті було розпочато розгляд проєктів “О состоянии высших правительственных мест и средствах к лучшему их устройству” та “Рассуждения об учреждении губерний”, автором яких був Балудянський.

“Рассуждения об учреждении губерний” складаються із 3 глав. У 1-2 главах дається історичний огляд тогочасного губернського устрою в поліцейській і судовій частинах, а також критика існуючого устрою. Третя частина складається із плану реформування губерній. До неї додавалися:

- 1) риси губернського управління;
- 2) риси судового устрою;
- 3) риси державного управління.

У передмові Балудянський зазначав, що він не посягає на спадкову монархію: “Верховна влада є одна і нероздільна. Законність у наслідуванні престолу утверджує законність і безпеку всіх інших державних і громадянських прав”⁹. Переходячи до характеристики практики управління, Балудянський приходив до висновку, що в зв’язку з введенням міністерств формувалася невідповідність з губернським управлінням на місцях. Звідси велика кількість документів із міністерств, адресованих губерніям, і велика кількість невіршених справ на місцях. Тому Балудянський пропонує прийняти такі заходи:

- 1) ліквідувати генерал-губернаторства на всій території країни, крім столиць, сибірських і прикордонних губерній;
- 2) відокремити урядову частину від судової і фінансової, надавши управління ними відповідним міністерствам;
- 3) точно окреслити склад, владу та права міністерств;
- 4) підвищити заробітну плату для всіх чиновників.

Балудянський різко критикує і систему міністерств, де, на його думку, панує безкінечна переписка, існують численні департаменти і, головне, “произвол и деспотизм всех чиновников от министра до последнего”¹⁰. У зв’язку з тим, що в останній час, як пише Балудянський, Комітет міністрів заволодів всією законодавчою владою, що призвело до знищення колегіального управління, треба передати його функції

Державній Раді, а Державну Канцелярію реформувати у Канцелярію Державної Ради.

Виступаючи прихильником колегіального управління, він пише, що запровадження колегіального управління є потребою для всієї Росії: зросте авторитет і повага до державних посад, справи будуть розглядатися і вирішуватися не однією, а багатьма особами, що спричинить швидкість у вирішенні справ завдяки правильному розподілу повноважень між різними державними посадами, а також буде здійснене переміщення чиновників у губернії, де їх присутність є необхідна¹¹.

Ради при міністрах Балудянський пропонує зробити колегіями із 3-5 чиновників. Головувати в колегії буде міністр, а рішення прийматимуться більшістю голосів. Цей же порядок повинен бути запроваджений в департаментах під головуванням директора.

Губерніям та міським управлінням Балудянський пропонував надати повну владу для вирішення всіх місцевих справ, що, на його думку, прискорить проходження справ і підвищить відповідальність та виконання законів на місцях. Рішуче виступав проти надзвичайної влади губернатора, підкреслюючи, що навіть правосуддя належить йому. На думку Балудянського тільки Сенат “єсть верховное судилище” у державі, але він теж потребує реформування, оскільки майже всі справи нижчих інстанцій теж розглядаються в Сенаті. Звідси він робить висновок, що єдиним правильним кроком буде реформування всього судочинства.

Таким чином, у положенні Балудянського планувались зміни не всієї системи, а лише її окремих частин.

1. Зберегти розділ державних справ по міністерствах, ліквідувавши Раду міністрів і замінивши її Колегією чиновників.
2. Всі справи в міністерствах слід вирішувати колегіально, а не одноособово міністром.
3. Всім губернським і міським управлінням треба надати повну владу для вирішення місцевих питань.
4. Губернським установам слід звертатись у відповідні департаменти або колегії і звітувати щомісяця або раз на квартал про вирішені справи.

Велику роль Балудянський відводив судовим установам, вважаючи, що судова влада є однією із трьох головних частин верховної влади, і

наполягав на відокремленні урядової влади від судової. Судові органи не повинні чимось управляти, а лише колегіально застосовувати закони до дій підданих. Судова влада повинна повністю відійти від губернатора. Судові палати повинні підлягати судовому Сенату, а по лінії управління судові установи підлягають міністру юстиції. Міністерству юстиції відводив виконавчу владу в судових справах, нагляд за здійсненням правосуддя і за судовою поліцією. Але Міністерство юстиції повинно передати право розгляду вироків судових органів Сенату, який Балудянський вважав вищою апеляційною інстанцією. За Сенатом ідуть апеляційні судові палати і суди першої інстанції. Кримінальні і цивільні справи вирішуються в двох інстанціях: попередній і кінцевій (апеляційний суд). Судовий Сенат не розглядає справи по суті, а лише наглядає за правильністю застосування законів. Державна рада, на його думку, повинна бути позбавлена права розгляду судових справ, так як і всі інші влади, включаючи імператора. Магістратські судді повинні призначатися міністром юстиції, а засідателі обираються населенням на невизначений термін із мешканців, які внесені до міської книги. Балудянський вважає, що судді першої інстанції повинні призначатися із людей розумних, які мають судову практику, а вибори суддів на 3 роки лише обмежують їх у можливості отримання спеціальної практики і знання законів, тому вони повинні обіймати посади пожиттєво. Ці ж ідеї незалежності судових органів лягли в основу записки Балудянського, яку він подав Олександрю I ще в 1811 році.

Даний проект розглянув 26 грудня комітет, який постановив, що вищенаведене навряд чи зможе коли-небудь бути запроваджене в Росії, і відхилив його.

У квітні 1825 року М. Балудянський передав у комісію по складенню законів проект устрою столичних дум, де пропонує скласти “градское общество” із постійних жителів, тим самим збільшуючи число виборців у Петербурзі із 370 до 10 000 чоловік¹².

Права бути членами “градского общества” Балудянський позбавив таку категорію осіб:

- 1) чиновників, які не володіють власністю;
- 2) іногородніх та іноземних купців;
- 3) іногородніх цехових та міщан;
- 4) іногородніх торгуючих селян;
- 5) жінок і молодь, які не досягли 25 років.

В основу виборів міського голови і членів думи він вводить майновий ценз у розмірі 1000 рублів річного доходу від нерухомого майна. Всі виконавчі справи по управлінню містом, крім поліцейських і судових, покладалися на Державну Думу. Великі повноваження Балудянський покладає на військового генерал-губернатора, який наглядає за виконанням законів Думою і всім населенням.

Цей проект розглядався і був схвалений Комітетом по розробці законів 1 травня 1825 року, але реалізований був лише 16 липня 1870 року.

Після повстання декабристів було прийнято рішення про перейменування Комісії по складенню законів у другий відділ канцелярії Його Величності, на яке покладались такі завдання: скласти Повне зібрання Законів Російської імперії у хронологічному порядку і систематичну збірку діючих законів, а потім перейти до складення уложень, тобто нових законів. Начальником даної канцелярії імператор призначив Балудянського, а управління всією кодифікацією покладалося на Сперанського.

Ознайомлюючись з роботою 2-го відділу, можна сказати, що М.А. Балудянський був головним технічним адміністратором всього відділу. Під час складання першого Повного зібрання законів він наполягав на відкритті доступу редакторам до архівів різноманітних установ, щоб отримати звітні точні реєстри законів і оригінали їх текстів, клопотав перед владою про відкриття доступу до архівів секретної експедиції і правління герцога Курляндського, а з квітня 1826 року була розпочата кодифікація законодавства. До квітня 1830 року було видано перше в Росії “Полное собрание законов”, яке складалося з 45 томів, починаючи з “Уложения царя Александра Михайловича” від 12 грудня 1825 року, а на зборах 19 лютого 1833 року було представлено 15 томів “Свода” и 56 “Полного собрания законов”¹³.

До 1835 року була закінчена кодифікація для створення “Свода военных постановлений” у 12 томах. Під керівництвом Балудянського було підготовлено і опубліковано друге “Полное собрание законов” і закінчена робота для складення збірника законів по Західних, Прибалтійських губерніях і Фінляндії.

Разом із законодавчою роботою Михайло Андрійович виступав як арбітр від Росії при вирішенні деяких спірних питань між Англією та Америкою та керував дипломатичним листуванням між Росією та Китаєм.

Помер Михайло Андрійович Балудянський 3 квітня 1847 року, але цим не закінчується історична значимість багатогранної діяльності М.А.Балудянського, в якій він ніколи не підпадав під вплив імператора та чиновників, а відстоював власні думки і погляди, залишивши після себе багату наукову спадщину та зробивши вагомий внесок у державницький розвиток Російської імперії.

Література

1. Аристов Ф.Ф. Карпато-русские писатели. — М., 1916.
2. Болдижар М.М. Краю мій рідний. — Ужгород, 1998.
3. Данилюк Д.Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах. — Ужгород, 1997.
4. Косачевская Е.М. Михаил Андреевич Балудянский и Петербургский университет первой четверти XIX века. — Ленинград, 1971.
5. Косачевская Е. Балудянський — учений-экономист и педагог (у истоков пропаганды политической экономии в России)// Экономические науки. — 1971. — № 14.
6. Косачевская Е. Крестьянские проекты М.А. Балудянского// История СССР. — 1970. — № 6.
7. Микитась В.Л. Сторінка з українсько-російських зв'язків (До 150-річчя Ленінградського державного університету імені А.О. Жданова)// Український історичний журнал. — 1969. — № 1.
8. Фатеев А.Н. Академическая и государственная деятельность М.А. Балудянского в России// Карпатрусский сборник. — Ужгород, 1931.